

СЪДЪРЖАНИЕ

- I.   Обща характеристика на дисертационния труд**
  - 1. Предмет на изследването**
  - 2. Актуалност на изследването**
  - 3. Цел, изследователски въпроси и работни хипотези**
  - 4. Методология**
  - 5. Научна новост на изследването**
  - 6. Практическо значение на изследването**
  - 7. Обем и структура**

- II.   Съдържание на дисертационния труд**

- III. Публикации в материята на дисертационния труд**

I. **Обща характеристика на дисертационния труд**

1. **Предмет на изследването**

Предмет на изследване на настоящия труд е същността и развитието на *ислямския активизъм* на *Балканите* като социалнополитически феномен в контекста на *регионалната* и *европейска сигурност* - религиозна и идейна платформа, организационни форми, социална база, както и методите и способите за мобилизация. За целите на докторската теза понятието *ислямски активизъм* включва всички форми на активност, които произтичат и/или използват като основна мотивационна (мобилизационна) рамка и/или идентичност ислямската религия. Това авторско определение използва за основа даденото от Куинтан Викторовиц, а именно, че ислямският активизъм представлява „мобилизацията на определено недоволство [конфликт, спор или съперничество] в името или с цел подпомагане на мюсюлмански каузи.”¹ Определението на Викторовиц се отнася за дейността на вече възникнали ислямски/ислямистки движения и не отразява динамиката на историческите процеси на Балканите, както и обществено-политическите и социални промени през последните 20 г. По този начин даденото от автора определение допълнително разширява понятието и смисъла на ислямския активизъм на Балканите. Освен изследването на всички потенциални измерения на този феномен – от суфитски ордени, отдали се на разпространяване на ислямската духовност през политически партии и структури, които използват исляма като обединителен мобилизиращ фактор до радикални салафитски/уахабитски групи, използването от автора определение позволява да бъдат изследвани и процесите на формиране на ислямска идентичност и на ислямска

---

¹ Quintan Wiktorowicz (ed.), *Islamic Activism: A Social Movement Theory Approach*, (Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2004), 2.

политическа идентичност. Същите, както този труд демонстрира по-долу, са важна част от проявленията на ислямския активизъм на Балканите.

В този контекст, чрез използването на теоретично-аналитична рамка, базирана на теорията на социалните движения (ТСД), настоящият труд предлага мултидисциплинарно изследване на характеристиките и проявленията на този феномен в Босна и Херцеговина (БиХ), Санджак и България. На тази база е разработен прогностичен модел за възможните пътища за еволюиране на исляма и ислямския активизъм в региона и за вероятността от възникването на ислямски или ислямистки социални движения с оглед на възможните последици и предизвикателства за националната и европейската сигурност. Направеният анализ на публикуваната литература, изследвания и разработки определят, както необходимостта, така и потенциалната значимост на предлаганата теза.

2. Актуалност и цел на изследването

Актуалността и полезността на настоящия труд се изразяват в няколко направления. На първо място, предмет на изследването е съвременен феномен, който е сравнително нов за Балканите. Ислямският активизъм като цяло е многопластово и сложно явление, чийто проявления зависят в значителна степен от конкретните обществено-икономически, социални и политически условия в отделните държави в региона. Неговото изследване допълнително се усложнява, защото същият не е изолиран от тенденциите в развитие на ислямските движения в Близкия изток, т.е. при неговото моделиране следва да се вземат предвид не само вътрешните, но и редица външни фактори, които определят неговата еволюция в конкретната социална среда.

Второ, анализът на ислямския активизъм само в едно от проявленията му - салафитския джихадизъм или определянето му като

ислямски тероризъм, не само не дават отговор на фундаменталните потребности на познаването на този феномен, а имат и определено негативен ефект и последствия. Често пъти проявленията на ислямския активизъм на Балканите целенасочено се тълкуват превратно и се използват с цел противодействието на определени националистически или иредентистки идеи, като същите се демонизират като ислямски тероризъм.²

Трето, в някои случаи, тенденциозният анализ на протичащите процеси на завръщане на определени общности към фундаментализма (основите на исляма) се използват за създаване на напрежение между отделните етнически групи, което води и до възникване на радикални политически партии в рамките на ЕС (Холандия, Австрия, България и др.) – един очевидно тежък политически проблем за Съюза. Взаимодействието между традиционния ислям и новите за Балканите ислямски течения е от значение не само за общата европейска сигурност. Имайки предвид кризата и краха на западните модели за интеграция, новите членки в ЕС като България могат да окажат неоценима помощ при анализа на тези процеси на Балканите, което би улеснило разширяването на Европейския съюз на изток.

Четвърто, политизирането на проблема би довело до непредвидени рискове от ескалация на този феномен в по-радикални форми. В този смисъл целенасоченото му и превратно тълкуване за постигането на външнополитически и регионални цели, може да се окажат против интересите на българската външна политика.

Пето, в някои случаи, в България протичащите процеси на завръщане на определени общности към основите на исляма се използват целенасочено за генериране на напрежение между отделните религиозни

---

² „Сръбски експерти: България е ключова мишена за терористите в региона”, *netinfo.bg*, 23.11.2005, <http://news.netinfo.bg/index.phtml?tid=40&oid=805928> и „България в обсега на терористичните организации”, в-к „СЕГА” (интернет издание), 21.11.2005, последно посетен на 22.10.2010 г.

и/или етнически групи.³ В тази връзка, изготвянето на познавателен модел за неговото следене и диагностициране ще позволи адекватно да се реагира на определени заплахи или провокации.

Шесто, въвеждането и използването на *терминология*, която точно да отразява реалното състояние и характер на протичащите процеси на ислямски активизъм на Балканите. Участието на голяма част от балканските страни, вкл. и България в операциите на САЩ и НАТО в Ирак и Афганистан доведе до приемането на американските неоконсервативни виждания и реторика за противодействие на тероризма⁴. Същите намериха своето отражение и в редица публикации, вкл. и в научната област.⁵

Седмо, използва се *нова аналитична рамка за изследване* на процесите и тенденциите в развитието на ислямския активизъм. С оглед на различните проявления на този феномен, както и неговото текущо развитие, предлаганият аналитичен подход отчита историческото развитие, структурните модели и специфичните социалнополитически условия, в които проповядваните идеи намират съответната социална база и поддръжка.

Осмо, прави се опит за прогнозиране на евентуално развитие на констатираните проявления на ислямски активизъм; определят се тези,

---

³ Така например, през септември 2009 г. създаването на Мюсюлмандемократичен съюз в България, който има за основна цел подмяна на конституцията на страната изненада, както политическите, така и научните среди в България. За целите на новосъздадения съюз вж. Мария Филева, „Лидерът на Мюсюлмандемократичния съюз Али Юзеиров: Ако държавата не ни регистрира ще създадем партия на антихристите”, www.vsekiden.com, понеделник, 28 септември 2009 г. Актуална е и статията на Владимир Чуков, „Случаят Рибново и българската териториална толерантност”, *ОРИЕНТ.БГ*, 25.03.2009 г., <http://www.orientbg.info/analizi/ribново.html>, последно посетени на 22.10.2010 г.

⁴ Предлаганата теза изключва употребата на понятието *тероризъм* (и съответно *терорист*), тъй като те са идеологически обременени и отразяват само средствата за постигане на политически цели, но не и идеите които се пропагандират с тях.

⁵ Примери за използването на подобен понятиен апарат и неоконсервативна аналитична парадигма могат да бъдат намерени и в публикацията на резултатите от кръглата маса „Има ли рискове за България от ислямски фундаментализъм и тероризъм? (възможни сценарии и превенции)”, Институт за философски изследвания, БАН, Проблемна група „Религия и национална сигурност”, С., 2005.

които представляват заплаха за сигурността и законовия ред в страните от Балканския регион и в Европа, като се разглеждат и съответни мерки за противодействие.

Причините за написването на този труд са в пряка връзка с неговата актуалност и произтичат от историческото развитие на Балканите, ролята на региона в бъдещото развитие на ЕС, необходимостта да се подпомогнат институциите на ЕС с конкретни анализи и препоръки за действие от страна на българските институции за сигурност и външна политика, както и от нарастващите потребности на познанието.

3. Цел, изследователски въпроси и работни хипотези

Основната цел на дисертационното изследване е да се подпомогне анализа и прогнозирането на проявленията на ислямския активизъм на Балканите и в частност БиХ, България и Санджак, причините за тяхната поява, факторите, формите и методите на действие, разпространението и влиянието, което оказват върху развитието на социалните и обществени отношения. На базата на резултатите от научното изследване и планираните теренни проучвания се цели разработването на познавателен модел за диагностициране на този феномен и определяне на потенциалните заплахи за балканската и европейска сигурност.

Настоящият труд извежда на преден план няколко изследователски въпроса, които ще подпомогнат проверката (верифицирането) на предложените работни хипотези. Целта на изследователските въпроси е да бъдат разкрити реалните проявления на ислямския активизъм на Балканите в контекста на социалните и обществено-икономически отношения в отделните страни и райони:

- кои от проявленията на ислямския активизъм са характерни за Балканите и съществуват ли ислямски движения на Балканите?

- кои са 'агентите' на този феномен и доколко той се обуславя от външни или от вътрешни фактори?

- съществува ли причинно-следствена връзка между различните проявления на ислямски активизъм на Балканите и в частност между процеса на завръщане на исляма като религия в бита и отношенията на мюсюлманските общности и разпространението на идеите на салафизма (уахабизма)?

- в каква степен социалната изолация и икономическа изостаналост на определени етнически и религиозни групи е катализиращ фактор за тяхната радикализация?

- каква е ролята на транснационалните мрежи от ислямски НПО (ИНПО) за еволюцията на конкретни проявления на ислямския активизъм на Балканите?

- кои от протичащите процеси и явления, и свързаните с тях организации или структури могат да намерят определена социална база и да резонират сред местното мюсюлманско население?

- доколко съществува политизиране на исляма или по-скоро е налице тенденция за ислямизиране на политиката на Балканите?

- какви са потенциалните рискове и предизвикателства за националната, регионалната и европейската сигурност и възможни мерки за противодействие?

- в каква степен Европейската политика за сигурност и отбрана, както и Европейската регионална политика осигуряват необходимия правен и административен потенциал за противодействие на негативните проявления на ислямския активизъм на Балканите?

На базата на формулираните по-горе изследователски въпроси, настоящият труд има за задача да провери следните работни хипотези:

1) Докато през 90-те години на миналия век за процесите на ислямски активизъм на Балканите беше определяща динамиката на разпространение на транснационалните ислямски мрежи за влияние⁶, то тенденцията е тя все повече да се определя от вътрешни ‘агенти’ и фактори за Балканите.

2) Тенденцията за развитие на ислямския активизъм е към формирането на ислямски социални движения и/или организации (които да преследват локални цели и дневен ред), а не към радикализация и разпространение на глобалния салафитски джихадизъм.

3) Социалната изолация и капсулация е един от определящите фактори за по-радикални проявления на ислямския активизъм, както и за възникването на различни идентичности в рамките на мюсюлманската общност в отделните страни.

4) В някои случаи процесите на ислямския активизъм целенасочено се използват от трети страни, както във вътрешнополитически, така и във външнополитически план с цел постигането на определени цели.

5) Ислямският активизъм се проявява в различна среда по различен начин – при малцинствата ислямът се оказва етноопределящ фактор, докато при мнозинството са налице опити за намеса на официалните ислямски религиозни общности в политическите процеси.

6) Процесите на възникване на ислямистки движения, ислямистки партии, опитите за организиране на ислямски организации, алтернативни на официалните такива представляват много по актуален проблем за сигурността на Балканите и ЕС, отколкото проявленията на глобалния салафитски джихадизъм.

7) Динамиката на тези процеси остава строго специфична за отделните страни от Балканите и се различава в значителна степен от тези в

---

⁶ Част от транснационалните ислямски мрежи за влияние са ислямските НПО, като фондации, религиозно-просветни дружества, структури на ислямски движения като Мюсюлмански братя и др.

Близкия изток. Същата е резултат от сложното взаимодействие между вътрешни и външни фактори, като определящи са взаимоотношенията с другите религиозни общности и навлизането на транснационални ислямски мрежи на Балканите.

4. Методология

Настоящият труд предлага и прилага интердисциплинарен подход за постигане на гореизложените цели, който включва качествено изследване, анализ на случаи (case studies), сравнителен и системен анализи. Този подход използва като теоретична рамка, разработения авторски аналитично-прогностичен модел. Същият има за своя основа социалните теории и по-специално теорията на социалните движения и опозиционната политика (contentious politics), както и свързаните с тях социално-антропологични и етнологически методи/подходи за изследване на социалния активизъм.

С цел изясняване на поставените изследователски въпроси и проверка на работните хипотези, като част от разработката на тезата бяха проведени и теренни проучвания в Босна и Херцеговина, Санджак и България.

Настоящият труд използва възможностите на системния подход, позволяващ да се фокусира вниманието върху един от влиятелните фактори в съвременната политика – ислямския активизъм, да се проследи въздействието му върху балканските международни отношения като подсистема на европейските международни отношения. По този начин се предпоставя изследването на евентуалните институционални последици за Общата външна политика и политика на сигурност (ОВППС) на ЕС, както и на Общата политика за сигурност и отбрана (ОПСО) на Съюза, както и за

процеса на стабилизация и асоциация на Западните Балкани, съгласно т. нар. Солунски дневен ред за Западните Балкани.

С оглед на развитието на две школи по отношение на използваната методология в социалните науки, едната от които използва основно количествени, а другата качествени методи за изследване, последните заедно с етноложкия подход са удачни с оглед изследването на настоящия феномен. Във време, когато социалните науки са доминирани от голям брой публикации, които включват статистически анализ на количествени данни⁷, настоящата теза се стреми да използва и утвърди теоретичната стойност на качествено, базирано на отделни конкретни случаи изследване. Основното предимство на подобен научен подход е, че същият улеснява „проследяването на причинно-следствените връзки”, т.е. позволява да бъдат изяснени потенциалните зависимости между първоначално съществуващите условия и проявленията на ислямския активизъм на Балканите.

В тази връзка, за конкретните измерения на ислямския активизъм в отделни страни и региони на Балканите се прилага метода на сравнително изследване на случаи (case study analysis) основно чрез провеждането на теренни проучвания, както и прилагането на наблюдението и експертните полуструктурирани интервюта като качествени методи за изследване на ислямския активизъм.

5. Научна новост на изследването

Обстойният преглед на научната литература показва, че няма единна теория, която да изследва ислямския активизъм. Всяка научна

---

⁷ Подобни са публикациите и резултатите от проекта "Изследване и превенция на радикализацията на исляма: какво могат да направят училищните общности против нея. Сравнително изследване на случаите на България, Румъния, Испания и Мароко". Резултатите от проведените анкети и интервюта са противоречиви и трудно могат да бъдат обобщени, както стана ясно на проведената в София конференция (17-18.09.2008 г.) на тази тема.

дисциплина определя тесен кръг от изследователски въпроси, теоретични рамки и методологии. В тази връзка научният принос на дисертационния труд обхваща основно два аспекта – теоретичен и практически.

В теоретичен план настоящата разработка стъпва на вече направените научни изследвания на отделни ислямски общности на Балканите и в Близкия изток, като обаче предлага и използва за първи път синкретичен научен подход. Същият е базиран на теорията на социалните движения с цел изследване и изясняване проявленията на съвременен по своя характер феномен, в контекста на историческото развитие на Балканите и настоящите социално-политически условия на демократичен преход на страните от региона. В тази връзка, конкретен научен принос на труда е и разработването и извеждането на примерен теоретико-практически модел за изследване на ислямския активизъм. Същият има интердисциплинарен характер и съчетава достижения и елементи от теорията на международните отношения, опозиционната политика и теорията за социалната мобилизация, които под една или друга форма са прилагани основно при изследвания на отделни ислямски движения и групи в Близкия изток, но не и на Балканите. Този модел за първи път предлага и три нива на анализ, които дават възможност за определяне на проявленията и характера на ислямския активизъм в разглежданите казуси-случаи. Като конкретен теоретичен принос на автора може да бъде определено и операционализирането на понятията в контекста на Балканите с цел отчитане на конкретните исторически и социо-политически особености на региона в сравнение с този на Близкия изток.

В практически план, научният принос на труда се заключава в прогнозния характер на предложения модел, който съчетава нови теоретични постановки с богата база актуални емпирични данни, които бяха събрани по време на проведените теренни проучвания. Следва да се отбележи, че бяха проведени интервюта с респонденти, които по правило

не са били обект на подобни научни изследвания, но с оглед на позициите и влиянието им в ислямските общности определят динамиката на ислямския активизъм в изследваните случаи. По този начин разработката за първи път дава възможност за „поглед отвътре” и анализ на състоянието и развитието на процесите в тези общности на Балканите.

6. Практическо значение на изследването

Научният принос на дисертационния труд е в пряка връзка с неговото реално и потенциално практическо значение. Въпреки сравнително ограничения времеви и материален ресурс, изследването на практика изяснява реалните проявления на ислямския активизъм, като по този начин предлага научно обяснение за причините, взаимовръзките и възможните последици от неговото развитие за разлика от налаганите научни или политически парадигми. По този начин разработката не само удовлетворява общите потребности на познанието, но и предлага конкретни изводи и заключения, които биха могли да бъдат използвани при формирането на българската политика както във вътрешнополитически, така и външнополитически план. Потенциалното практическо значение на изследването е именно в предложения модел, който позволява не само констатирането на отделни проявления на ислямския активизъм и следене на по-нататъшното му развитие, а при осъзната обществена и политическа необходимост, и активно влияние върху неговите субекти. По този начин същият може да послужи за осъвременяването и доразвиването на стратегията за национална сигурност или други произтичащи документи, а във външнополитически план за ориентиране на външната политика на България по отношение на Западните Балкани.

По този начин биха могли да бъдат формирани адекватни политики за пълноценното интегриране на ислямските общности в българското

общество, а от друга страна, България да формулира и защити конкретни външнополитически инициативи по отношение на преговорите и бъдещото членство на страните от Западните Балкани в Европейския съюз, които биха гарантирали националната и регионална сигурност.

7. Обем и структура на изследването

Предложеният труд е в обем от 207 страници, като това не включва съдържанието, списъкът на съкращенията, списъкът на използваните таблици, схеми и приложения, както и използваната литература. Приложената библиография към труда съдържа 257 заглавия, от които 130 на чужди езици и 127 на български език. В дисертационния труд са цитирани 327 бележки под линия.

В структурно отношение дисертацията се състои от 6 части - въведение, четири основни раздела, като всеки от тях включва отделни глави, като всяка глава има до четири опорни точки. В част от точките се процедира на разделение на подточки. Дисертационният труд завършва със заключение-резюме на получените резултати, в което като отделен раздел се разглеждат и изводите и насоките за бъдещата научна работа. Структурата на труда е целенасочено направена така, че да въвежда и тълкува параметрите на един сравнително нов за Балканите феномен, като в същото време съчетава основните линии на анализ на теоретичните постановки и емпиричните данни от теренните проучвания. Това позволява ефективното прилагане на разработената аналитично-теоретична рамка и прогностичен модел с извеждането на основните предизвикателства за сигурността в национален, регионален и европейски план.

II. Съдържание на дисертационния труд

Част I. Въведение

Във въведението на дисертационния труд първоначално е разгледан и анализиран общият контекст на проявление на изследвания феномен в Европа и на Балканите с оглед на значителните промени в световен и регионален мащаб от началото на 90-те години на миналия век. След това последователно са посочени предметът на изследване, обоснована е актуалността на изследването, като е формулирана конкретната цел и изведено значението на докторската теза.

Част II. Методология и аналитична рамка

Тази част на труда е организирана в пет глави, в които се посочват използваната методология, целите и задачите на проведените теренни проучвания, научният принос и практическото значение на труда, разработената теоретично аналитична рамка, както и планът на тезата.

Изследването на ислямския активизъм на Балканите представлява сериозно научно предизвикателство. Една от причините е, че учените са поставени в ситуация да изследват един съвременен феномен, който се развива и еволюира постоянно. От друга страна, проявленията на ислямския активизъм на Балканите са разнородни и многопластови, като са обвързани, както с вътрешни за разглежданите страни фактори, така и с външни – правителствени и неправителствени такива. Поради тези причини, основното научно усилие в тази част е насочено към разработването на актуална теоретично-аналитична рамка, като първоначално се прави преглед на използваните в литературата теоретични подходи. След това се

очертават основните постановки на теорията за социалните движения, като се извеждат, обаче факторите, определящи спецификата на проявление на ислямския активизъм на Балканите. За съжаление в литературата подобен въпрос е твърде малко изследван. Ето защо подобна рамка е по скоро резултат от емпиричните наблюдения на автора, отколкото синтез на наличните изследвания. На този етап същата, обаче, предоставя достатъчно основания за определяне на потенциалните възможности за възникването на ислямистки социални движения или опозиционни ислямистки групи.

По този начин в тази си част, трудът предлага като елемент от теоретично-аналитичната си рамка и примерен модел за изследване на настоящия феномен. Същият има синкретичен характер и съчетава достиженията и елементи от теорията на международните отношения, опозиционната политика и теорията за социалната мобилизация. Моделът има три нива на анализ, които дават възможност за определяне на проявленията и характера на ислямския активизъм в разглежданите казус-случаи.

Първото ниво представлява контекстуализация на социополитическата среда на Балканите в разглежданите случаи. Същата е базирана на институционално-ретроспективен анализ на историческото развитие на ислямските общности и националните държави, както и на взаимоотношенията им, и проявленията на ислямския активизъм на Балканите. Този анализ има системен характер, но също така разглежда отношенията религия-държава, мнозинство-малцинство, институционално развитие на ислямската общност(и), външни и вътрешни фактори и т.н. Основната му цел е да послужи като отправна база за последващ анализ на евентуалните проявления на трите основни променливи (политически възможности, структурни агенти, културни рамки), определящи възникването на ислямски движения или на признаци за определена

опозиционна политика, характерна за някои форми на ислямски активизъм на Балканите.

На второ място се прилага статичен подход, характерен с използването на трите променливи на базата на теорията за социалните движения. Същият е приложен спрямо вече очертаните на първия етап общности, но за разлика от класическия модел на ТСД са отчетени не само вътрешните, а и външните фактори, определящи динамиката на ислямския активизъм през последните двадесет години. Това ниво на предлагания модел има за цел да операционализира използваните променливи на базата на наличните теоретични материали, както и с оглед на емпиричните изследвания. По този начин се предполага, че ще бъдат практически отделени две от проявленията на ислямския активизъм на Балканите - ислямизация и завръщане на местното мюсюлманско население към ислямската религия. Първият предполага намесата и доминацията на външни фактори, докато вторият се определя от груповата динамика, характерна за определени социални слоеве от населението на Балканите.

Отчитайки спецификата на Балканите моделът приема принципна дихотомия между държави с мюсюлманско малцинство (България) и такива, в които мюсюлманското население е преобладаващо мнозинство (Босна и района на Санджак). Анализът на литературата, а и досегашните публикации, които използват теорията на социалните движения отчитат, че динамиката на развитие на процесите на ислямски активизъм е различна с оглед на този показател. От друга страна, подобна дихотомия е от значение при извеждането на преден план на изследването на структурния елемент на ислямския активизъм и неговия социален резонанс.

На третото ниво се прилага динамичен подход чрез вече посочения модел на политическия процес, съчетан с този на опозиционните политически действия.

Част III. Теоретична част

В третата част са операционализирани предложените понятия в контекста на Балканите. В нея първо е направен обзор на западната, балканската и българската литература по разглежданата тематика с цел определянето на предварителни изводи и заключения, които да послужат като изходна база за съпоставяне с данните от емпиричните изследвания. При прегледа на литературата са използвани както академични публикации, така и разследващи журналистически репортажи, изследователски доклади, както и публикации на политолози и експерти по сигурността.

На второ място, във втората глава на тази част теоретично са обосновани и използваните понятия в предложени познателен модел, съобразно балканската специфика.

В последната глава на тази част са направени няколко предварителни извода от направения преглед на литературата и с оглед на възприетата дихотомия между държави и райони, в които мюсюлманското население е малцинство или мнозинство. Основното предварително заключение е, че ислямският активизъм, въпреки различните си проявления и навлизането на редица структурни агенти, по-скоро започва да се политизира и да придобива характеристиките на зараждащо се ислямско движение в Босна, докато в България и останалите страни емпирични данни от проведените изследвания индикират единствено за дейността на определени структури и отделни активисти, които се явяват поддръжници на вече действащи в Близкия изток организации, течения и движения.

Част IV. Емпирична част и изводи от теренните проучвания

В тази част на практика се демонстрира прилагането на разработения аналитично-прогностичен модел. За тази цел резултатите от

направените теренни проучвания в Босна, Санджак и България са обособени в две отделни глави, които имат сходна структура.

Във всяка една от тях първоначално се разглежда навлизането и развитието на ислямската религия в посочените случаи в исторически план. След това проявленията на ислямския активизъм се поставят в контекста на социално-политическите промени от началото на 90-те години, като конкретните променливи са наложени спрямо предложения модел. В края, на негова база се извеждат основните изводи за актуалното състояние на изследвания феномен и насоки за развитието му, съпоставени спрямо предварителните такива.

А. Случаят България

България е страна, в която мюсюлманите са относително малцинство в сравнение с останалите конфесионални групи, съгласно предварително приетата дихотомия за целите на настоящия труд. При разглеждането на този случай, първо са представени произхода, демографските особености, развитието на мюсюлманските общности и официалното Ислямско вероизповедание в страната. Разгледани са основно турската и българомюсюлманската (помашка) общности. На тази база е направен системен и статичен анализ на трите основни променливи, определящи възникването на възможни проявления на ислямския активизъм в страната. След това на база на проведените теренни проучвания е приложен и динамичен подход спрямо мюсюлманската общност на българските турци и при тази на българомюсюлманите (т.нар. помаци). В края са верифицирани работните хипотези, както и наложилите се стереотипи за развитието на изследвания феномен в България, като се правят и някои изводи за развитието на ислямския активизъм в България:

- 1) След 1989 г. българската мюсюлманска общност започна да възстановява връзките си с останалата част на ислямския свят. С оглед на гореизложеното, ислямския активизъм сред турското население има

проявленията на широко социално явление, което беше впрегнато от една политическа сила под формата на опозиционни политически действия с цел преоценка на ролята на самата общност и утвърждаване на застрашената им идентичност.

2) Този феномен има различни проявления сред българомюсюлманите. Както е видно от проведените интервюта, процесът на завръщане към религията е инспириран отвътре от общността, като най-важният елемент за катализиране на различни проявления на ислямския активизъм са студентите, завършили в ислямски университети в арабския свят. Изразената религиозност на това население е може би причината, наред с останалите фактори, политическите проекти на българските помаци да не бъдат успешни. Ислямският активизъм сред тях е основно свързан с желанието за реконструиране на тяхната ислямска идентичност, но без претворяването ѝ в политическа такава. Изпратените въпроси до ДАНС от страна на тази общност след една от поредните операции на аганцията показват естеството на техните искания и вълнения.

3) Неразбориите в главното мюфтийство водят до недоволство сред мюсюлманите в България, а действията на ДАНС винаги съживяват страха за нов възродителен процес. В дългосрочен план тези мобилизационни рамки могат да бъдат използвани и за възникването на определени ислямски тежнения, но само след доизграждането на ислямския елит в България.

4) В краткосрочна перспектива тенденцията е за продължаваща политизация на исляма в страната, което само би дало възможност за възникването на подобна на социални движения опозиционна дейност, имаща за основа ислямската религия като мобилизиращ фактор.

Б. Случаят Босна и Херцеговина и Санджак

Ислямските религиозни общности в БиХ и в Санджак са не само организационно свързани – Санджакския мешихат е един от трите, които се намират извън територията на Босна и Херцеговина, а и исторически и духовно. Развитието и еволюцията на исляма и Ислямската религиозна общност в Босна и Херцеговина, а и в Санджак са уникални за Балканите не само поради факта, че същите представляват относително мнозинство (а в Санджак и абсолютно такова) в сравнение с християнските конфесии. За разлика от другите балкански държави, официалната Ислямска религиозна общност (ИРО) има своята уникална история след 1881 г., а от друга страна „същата представлява единствената национална институция на бошняците, което е важен социологически фактор за обединението на бошняците мюсюлмани.” В тази връзка ИРО в исторически план е институцията около, която възниква и се оформя босненската национална идентичност, която формирайки се в контекста на заплахата от християнския фактор в бивша Югославия има за определящ признак ислямската религия.

При разглеждането на този случай първоначално са взети под внимание именно тези, характерни исторически особености на развитието на исляма в Босна и Санджак, като е обърнато внимание и на последствията от войната (1992-1995 г.). След това се налага предложеният модел, като във края на тази глава се верифицират предварителните хипотези и се правят някои изводи относно развитието на ислямския активизъм в разглеждания случай, най-важните, от които са:

- 1) С оглед на провала на политическите сили, самото вероизповедание запълва с действията си получените се вакуум в управлението на държавата, като се опитва да замести нейните функции. Ислямската общност (ИО) е по-силна от ориентираните към ислямските ценности политически партии, а и в голяма част от случаите, поради

патовата политическа ситуация в Босна за босненците тя е единствената институция, на която се крепи държавността.

2) В това отношение ИО умело използва Санджакския мюфтия Муамер Зукорлич и при необходимост ескалира обстановката в Санджак, като контрапункт на действията на Република Сръбска. В този контекст, опозиционните действия на Ислямската общност в Санджак макар, че нямат необходимата социална подкрепа за да имат характера на социално движение, сами по себе си представляват катализиращ фактор за етническото самоопределение и автономия на босненците в Сърбия.

Част V. Измерения и последици за националната, регионалната и европейска сигурност

В тази глава на базата на резултатите от изследването на ислямския активизъм на Балканите чрез предложения познавателно прогностично-аналитичен модел са разгледани и измеренията, и последиците от този феномен за регионалната и европейска сигурност. В контекста на Балканите е проследено и въздействието му върху балканските международни отношения като подсистема на европейските международни отношения. По-нататък са изследвани и евентуалните последици за Общата външна политика и политика на сигурност на ЕС, както и на Общата политика за сигурност и отбрана на Съюза. В детайли се разглеждат конкретните измерения на проявленията на този феномен с оглед на Солунския дневен ред за Западните Балкани и влизането в сила на Лисабонския договор. В тази връзка са разгледани и евентуалните последици на проучвания фактор върху българската външна политика и политиката за сигурност в рамките на ЕС.

Те могат да бъдат обобщени в две насоки – правни и от гледна точка на сигурността. Правните касаят най-вече усилията на ислямските

вероизповедания на Балканите за промени в конституциите или в националните законодателства с цел признаване на статута им на малцинства (България) или на включване на порядки от шериата в светското законодателство (Босна). За ЕС следва да е ясно, че вероятните правни аспекти следва да залегнат в преговорите за членство в съюза, като ясно да бъдат разработени политическите механизми, които да гарантират не само правата на човека, но и принципите на светската либерална демокрация.

Част VI. Заключение-резюме на получените резултати

Дисертационният труд завършва със заключение-резюме на получените резултати с декларация за оригиналност, като са посочени някои насоки и области за по-нататъшни изследвания, които могат да разширят разбирането на този съвременен за Балканите феномен.

III. Публикации в материята на дисертационния труд

1. „Bosnia and Herzegovina – Islamic Revival, International Advocacy Network and Islamic Terrorism”, *Strategic Insights*, Volume IV, Issue 5, (May 2005)
2. „The Religious Radicalism and its Impact on the Security Development in Bosnia and Herzegovina” In: Predrag Jureković et. al (eds.). *2009 – Bosnia’s Year? The Challenge of Reaching Self-Sustainability in a Post-War Environment*, National Defence Academy and Bureau for Security Policy, in co-operation with: PfP-Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes (Vienna, 2009)
3. “Perceptions of Shari'a in Bulgarian Media”, *HLO Quarterly: School of Government and Leadership*, 3 (Summer 2011): 14-20. (Istanbul: Bahcesehir University)
4. “The New Frontiers of Jihad: Radical Islam in Europe”, *Politics, Religion & Ideology*, Vol. 12, No. 2, June 2011, 226-228
5. „Ислямският активизъм и България”, *Международни отношения*, бр. 3, ноември 2011
6. “Traditional and alternative Islamic structures in Bulgaria – Social Movement Theory Perspective” , Proceedings of International Symposium: Balkans and Islam, Canakkale University, Faculty of Theology (3-5 November 2010), Canakkale, 2011 (под редакция)
7. „The Role of Religion in the Peace Processes”, In: Predrag Jureković et. al (eds.). “From Bosnia and Herzegovina to Northern Kosovo – Coping with the Remaining Impasses in the Western Balkans”, National Defence Academy and Bureau for Security Policy, in co-operation with: PfP-Consortium of Defence Academies and Security Studies Institutes (Vienna, 2011)
8. "Islamic Activism in Bulgaria as a Socio-political construct", *Balkans and Islam: Encounter-Transformation-Discontinuity-Continuity*, ed. H. Er & A. Z. Furat, New Castle: Cambridge Scholars Press, 2012 (под редакция)